

ՄԱՂԱՔԻԱ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՕՐՄԱՆՅԱՆԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐԻՑ*

Համար 10

Կ. Պոլիս, Սանսթեփանո. 14 օգոստոս 1909

Հոգեշնորհ սիրելի

տ. Երվանդ վրդ. Տեր-Մինասյան

ս. Էջմիածին

Հուլիս 21 թվակիր գրությունդ ստացա ժամանակին. շնորհակալ եմ սիրելությանդ, և միշտ շնորհակալությամբ պիտի ընդունիմ գրություններդ. և եթե մեր գործերը Ձեզ հետաքրքրեին, ես ալ այստեղեն լուրեր կրնայի հաղորդել:

Մեզ շատ զարմացուց օծման հանդեսին վեհին հասնելն ետքը երեք ամիս հետո ձգելնիդ, ինչ ալ ըլլա պատճառը, ով ալ ըլլա պատճառողը: Եթե հանդեսը փառավոր ընելու համար է, ցուցամոլություն կլինի, իսկ եթե նվերի առատության համար է, արծաթսիրություն կլինի: Ասուցմն բարձր պետք էր նկատել պաշտոնական գործունեությունը, և երեքամսյա հետաձգումը վնաս է պաշտոնական արդյունավորության:

Կլավի ևս որ վեհը չկարենալով օգտվիլ Բյուրականի օղեն, և մորթային հիվանդությունը սաստկանալով Էջմիածին է դարձած: Կհուսամք որ առողջությունը գտած ըլլա:

Բարենորոգությանց մասին խոսողներ երեք տարբեր իմաստներ կուտան նույն բառին: 1. Ոմանք կիմանան մոտավոր անցյալին մեջ տիրող նախանձահույզ պահպանողականությունը, և մեր տերերուն հեղինակության գերակշռությունը: 2. Ուրիշներ կիմանան հայ եկեղեցւոյն մեջ սկսողած հունամոլ և լատինամոլ հավելվածների հապավել, և հավատք ու դավանանք, և ծես ու կանոն Թարգմանչաց դարուն

և նախաքաղկեդոնական միջոցին պարզության վերածել: 3. Ոմանք ալ կիմանան՝ եկեղեցվո ավանդականությունը. իսպառ չհարգելով՝ մոտավորական զարգացման տեսությամբ նոր կարգադրություններ ընել:

Հետաքրքիր էր որ ճշտեք, թե Դուք ո՞ր ձևին կմտիք, ո՞րը պիտի ըլլա վեհին առաջարկվելիք ծրագիրը, և ո՞րը կիմանա վեհը, երբ որ բարեկարգությանց վրա կխոսի:

Ձեր պատասխանն ետքը, թե հարկ ըլլա, ես ալ իմ տեսությունը կավելցնեմ:

Հ. Բաբգենի* կհաղորդեմ հԱնկյուրիս, Ձեր առաջարկը: Այժմ հովվական այցելությանց շրջանի մեջ է: Ողջույն սիրո Կարապետ, Հուսիկ, Գարեգին և Կոմիտաս վարդապետաց սիրելյաց, և ջերմ մաղթանք մնամ սիրելությանդ աղոթարար.

Մաղ. արք. Օրմ.

Խաչեն ետքը Բերա կվերադառնամ:

*
* *

Համար 11

Բերա Կ. Պոլիս. 2 նոյեմբեր 1909

Հոգեշնորհ սիրելի

տ. Երվանդ վրդ. Տեր-Մինասյան.

1. Նորապսակ եպիսկոպոսներն Ներսես Խարախանյան և Կարապետ Տեր-Մկրտչյան սրբազաններու շնորհավորական գիրերս Ձեզի կղրկեմ, որ եթե հոն են հանձնեք, իսկ եթե մեկնած են՝ ապահովաբար ետնեն հղեք: Կանխիկ շնորհակալություն:

2. Կիսնդրեմ որ նոր եպիսկոպոսներուն լուսանկարները հոգաք ինձի հղել՝ իմ հավաքածոյիս համար:

* Ծարունակված «Էջմիածին» ամսագրի 1969 թվականի № 9-ից:

* Բաբգեն վրդ. Կյուլեսերյան, հետագայում Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոս:

8. Նույն հավաքածոյին համար աշխատություն հանձն առնուք գտնել Աշոտ Ծախյան, և Նահապետ Նահապետյան, և Կարապետ Տեր-Գալստյան և Թադեոս Տեր-Դանիելյան սրբազաններու լուսանկարները: Այդ մասին Ղևոնդ սրբազանի բարյացակամության ալ դիմեք:

4. Ստացած եմ ժամանակին սեպտ. 18-ի նամակնիդ պ. Լևոն Երամյանի ձեռքեն, որ խոսեցաւ ալ տեղական լուրերու մասին: Ինքն շուտով մեկնելու էր Զմյուռնիա:

5. Ստացաւ նաև սեպտ. 24-ի ընդարձակ գիրերնիդ: Տրամադրություննիդ և զգացումնիդ բավական վերդոված կտեսնեմ. պետք չէ այնչափ շուտով այլալիջարկունքին գործիչներն մին ալ ժամանակն է. սպասելու է որ այն ալ իր գործությունը ցուցնե:

6. Ընեմարանի մասին գրածներդ ուղիղ որ միայնաբանական չեն. անունը հոգևոր էր դրված. մի՞թե անունն ալ պիտի փոխեն:

7. Բարենորոգմանց և բարեկարգությանց մասին ինն տարբեր տեսություններ կ'ապրանեք, որոնց հավանություն տալ պիտի դժվարիմ: Պետք չէ մոռնալ որ մեր եկեղեցւոյ հիմնական դրությունը չենք կրնար այլալիջ առանց զայն վտանգելու, և կ'վտանգենք ըստ իս, եթե positivisme սկզբունքը անտեսելով՝ պարզ rationalisme կընդունինք: Նպատակս վիճաբանություն չլինելով՝ այսչափը բավական կսեպեմ. և սիրելությունդ ալ կ'հորդորեն հիշել թե խոհեմ և հանդարտ քայլը ավելի կ'հառաջն, քան թե հախտուն վազը: Հնարավորը մտածե առ այժմը, և ոչ բացարձակապես ցանկալին:

8. Չեմ կարծեր որ այժմյան հայրապետությունը ընդարձակ և գիտական տեսությամբ ճոխացած ըլլա, մանավանդ թե կրնա սեղմալ գաղափարներ ալ մշակել. եթե ժամանակը դեռ հասած չէ ավելիին, պետք է լռել, և ոչ մտաց շփոթություն և գործի խառնակություն պատճառել: Իմ ծրագիրս բացատրելու իսկ պատեմ չեմ կարծեր ժամանակը:

9. Կլեմ, թե Էջմիածնի մատենադարանին մեջ կ'գտնվի Քյոմյուրճյան տ. Կոմիտաս նահատակ քահանայն գրված և տպված (1600-ին մեջ) Գործք առաքելոցը՝ ոտանավորի վերածված, յուր տեսակին միակ օրինակը: Խնդրեմ որ փնտրուք ընք և լուր մը հաղորդեք: Ընտիր գործ մըն է եղեր կըսեն Սամաթիո քահանայք՝ նախնաց ավանդությամբ:

Կապաւեմ նամակիս պատասխանին ըստ որոշյալ հատվածոց:

Անտոնյան հարք շնորհակալությամբ ստացան նվերներդ. կ'պաիագին միայն Տիմոթեոսի հրատարակված և հրատարակելի գործերն ալ ունենալ:

Ողջուն սիրո բարյացակամ ծանոթներու:

Կաթողիկոսի անվան շնորհավորություն հեռագրեր էի. պատասխան չստացա:

Մնամ սիրելությանդ աղոթակից

Մաղ. արք. Օրմ.:

Համար 12

Կ. Պոլիս, հերա 20 դեկտ. 1909

Սիրեցյալ Երվանդ վրդ.

Վերջին նամակիս պատասխանը չեմ ստացած. կ'հուսամ թե հասած և ծրարյալ շնորհավորականներն ալ նորընձա եպիսկոպոսներուն հանձնված են:

Կարապետ եպիսկոպոսնն նամակ մը առի, բայց իմն առնելն առաջ գրած էր:

Ինչչափ ալ Դուն լռեմ, ես նորեն Քեզի կ'դիմեմ իմ աշխատություններս տալու: Լուսանկարներ ուզած էի, այս անգամ ալ վիճակագրություն մը կուզեմ, որուն շատ պետք ունիմ: Ծառ ճիշտ ըլլալուն հարկ չկա, բավական է որ ճշմարտամամն և մերձավոր ըլլա:

Քեզի դյուրացնելու համար վիճակներու ցուցակը կազմեցի, հաջորդությանց կամ մասնավոր վիճակներու կարգով, և կ'սնդրեմ, որ դիմացի պունակներուն մեջ հայերու, կաթողիկոսներու, բողոքականներու, գյուղերու և եկեղեցիներու թիվերը նշանակես, և որչափ հնար է շուտով ինձի դարձնես:

Միանգամայն հիշես ինձի մեկ կամ երկու Մայր Աթոռն օրացույցներն հղել. վստահ չեմ կարծեր որ ուրիշ մտածող գտնվի:

Այս անգամ շատ գրելիք չկա: Դուրյանի հրաժարականի խնդիրը կշարունակե և նոր դահլիճին ձեռքով լուծվելու մնաց: Իմ խնդիրն ալ մեծ քայլ մը չառաւ. քերականի հարցաքննության ալ կ'անչվեցաւ և գացի, սակայն շատ հեռու ենք գործին վերջը տեսնել: Առայժմ միշտ քաշված կ'անքս կշարունակեմ և գրական աշխատությանց կ'զբաղիմ:

Կողջունեմ սիրով և կմնամ բարենախոյ շնորհավորությամբ աղոթարար

Մաղ. արք. Օրմ.:

Վիճակք	Յուր խնդիր	Կարծիք	Երկրորդական	Երկրորդական	Երկրորդական
1. Երևան					
2. Նախիջևան					
3. Ալեքսանդրապոլ					
4. Կարս					
5. Տաթև					
6. Թեֆլիս					
7. Գորի					
8. Ախլաթ					
9. Գանձակ					
10. Շուշի					
11. Նուխի					
12. Շամախի					
13. Բազու					
14. Աստրախան					
15. Ղըզլար					
16. Քիշնե					
17. Նոր Նախիջևան					
18. Պետերբուրգ					
19. Մոսկվա					

Համար 18

Կ. Պոլիս, հերա 14 փետրվար 1910

Սիրեցյալ Երվանդ վարդապետ.

Ծառոնց էր մամակներդ չունեի, և միտքս շփոթած էր, ո՛չ թե լուրջանդ համար, այլ կացությանդ նկատմամբ, մամականդ որ անուղղակի լուրեր ալ կհասնեին հուզյալ վիճակիդ վրայով:

Հունվար 31-ի մամակդ կուգա հաստատել իմ շփոթությունն, որովհետև վաճառ թողնելու և հեռանալու կետը այնպես ես շեշտեմ, որ նույնիսկ կոչումդ թողլու միտք մը կտեսնեմ ծածկված: Արդեմ «Մշակ»-ի մեջ մեկ մամակդ էր աչքիս դպած, ուր ըսեր էիր, որ եկեղեցական կամ աշխարհական վիճակի մեջ նպատակիդ համար պիտի աշխատես:

Տակավին չեմ ուզեր հավատալ որ այդ ծայրահեղ որոշման համաձայն, և դու՜ն ալ հետևի որ այն քանիներուն, որոնք կոչումնին թողլով՝ դիրքերնին ալ կորսնցնուցին և աննշանակ անհատներ դարձան: Կանոնական սկզբամար չեմ դատապարտեր կոչումնին թողնողները. կուզեմ ազատության այդ դուռը բաց թողուլ, այլ միայն իբր տկարամիտներու դարձան ու ապաստան, և ոչ երբեք իբր գորավոր միտքերու գործնական միջոց: Կոչումը թողուլը ասպարեզե ու կոխվե խուսափիլ է, անհատական դյուրության միջոց է, բայց գործի հաջողության և նպատակի դիմելու փաստ չէ:

Քեզ անձամբ չեմ ճանչնար, և ոչ ալ տեսնված ըլլալը կհիշեմ. միայն ի հեռուստ լավ գաղափար մը կազմած եմ. մեկ մը, որ իմ ծանոթներու՝ Կարապետի և Գարեգինի և Հուսիկի և Կոմիտասի և հենիկի մտերմ էիր, և երկրորդ որ լուրջ երկասիրությանց հեղինակ էիր: Այդ երկու փաստերը Քեզ իբր գորավոր հոգի մը ցուցուցին ինձի, և այժմ չեմ հանդուրժեր որ տկարամիտներու հետևող մը տեսնեմ Քեզ:

Վաճառքի մթնոլորտն հեռանա, և պահ մը առանձին տեղ մը, հեռու վարչական գործերե, գրական գործերով պարապիս, կիմանամ, բայց ոչ կոչումն հեռանալով. այս կերպով հակառակորդներու իրավունք կուտաս ըսելով՝ «Դեմաս եղող զիս և սիրեաց գաշխարհ»*: Եկեղեցվո և եկեղեցական բարեկարգության վրա խոսելու իրավունքն զրկվիս և կարծել կուտաս թե եկեղեցվո վերանորոգման համար ճիգերդ ու խոսքերդ անձնդրության նպատակը քողարկելու համար էին: Ահա քեզի բացերաց, հաղաբար խրատներս, որովհետև Քեզի սիրեցի, և չէի ուզեր որ նախատվեիր ու բամբասակիր:

Իսկ եկեղեցվո վերանորոգման մասին, ինչ ալ ըլլա՝ Քու ծրագիրդ, մի՛ կարծեր թե հանկարծ կրնաս բան մը փոփոխել, կամ թե որևիցե ոք կրնա այդ բանը իրագործել: Եկեղեցին քայլ առ քայլ զեղծումներու և ապալումներու ենթարկված է, և միայն քայլ առ քայլ կրնա հետ դառնալ: Պետք է որ հնարավորները և դյուրությունները ձեռք առնենք առաջին անգամ, որ անկե ետքը ուրիշ կետեր դյուրին և հնարավոր դառ-

նան և կարգը անոնց գա: Ես ալ իմ տեսություններս և գաղափարներս ունիմ, սակայն կհասկնամ, որ գաղափարը գործ չէ, և գործի համար գործնական կերպեր պետք են: Իմ տեսություններես մաս մը արտահայտած եմ գաղղիներն գրվածքի մը մեջ, գոր այսօրեր Փարիզի մեջ տպագրել տալու ետևն եմ, և որ հայոց եկեղեցվույն վրա զանազան գաղափարներ կպարունակե, սակայն զգուշացած եմ ամեն գաղափարներս միանգամայն հայտնել:

Ես Պողոսի սկզբունքն եմ, որ երբ հմար չէ ժողովուրդին հաստատում կերակուր ջամբել, պետք է անոնց լոկ կաթ մատակարարել իբր տկար տղայոց*:

Իսկ գողությունն ու շողոքորոտությունը, ասոնց պատճառ տվող տգիտության և տկարամտության հետ, մի՛ կարծեր, թե աշխարհքես պիտի կարենաս վերցնել. ցորչափ մարդկային տկար բնույթը կմնա ինչ որ է, պիտի մաքառիք մեղմացնել, հետևանքները դարմանել, ուղղությունները տարբերել. այլ իսպառ ջնջել տակավին մարդկություն չէ հաջողեր. ապագայն ալ անցյալն է կշափվի:

Եթե մեկը կա, որ այս ամենուն փորձառուն եղած է, այն ալ Քեզմե ավելի ես եմ, և համարձակորեն պիտի ըսեմ՝ «Եղերոք իբրև զիս»: Ամուր համբերություն, տոկուն երկայնատևություն: Եվ ես այս կերպով ավելի շահեցա, քան եթե որևէ հախտուն ընթացք ունենայի, կամ ծանր քայլ անեի:

Չերկարեմ այլևս. միտքս իմացար: Պատասխանիդ կպասեմ:

Ներսես և Կարապետ եպիսկոպոսներն շնորհավորականներու պատասխաններն առի, իսկ լուսանկարներու մասին՝ չեմ գիտեր թե ինչ միջոց գործածեմ հավաքածույս լրացնելու համար:

Գիտես որ Էջմիածնի գրադարանը ինչ առաջ իսպառ ալ փակ էր, և ես պատճառ եղա զայն մատչելի դարձնել: Հարկավ մատենադարանավետին թափառումները կավարտից, և նորեն գործը կդյուրանա:

Տիմոթեոսի Քո առաջին հրատարակութենն Անտոնյանց հղվածներու մեջ չկար. ուստի երկրորդի հետ առաջինն ալ կցել հաճիս:

Ստացա Մխիթար վրդ.-ի, այժմ եպիսկոպոսի, հրատարակած վիճակագրությունը. ի՞նչ անել, կերպով մը յուս կերթամ:

Ազգային հիվանդանոցի ընդարձակ օրացույցներն յոթը հատ ճարեցի այս ու այն կերպով, և հետզհետե կհղեմ ցուցած հասցեիդ հսկեքսանդրապոլ: Ամենուն մեջն ալ քիչ ու շատ օգտակար տեղեկություններ կրնար քաղել: Քննասերի ծիսական բառարանը իմ գրվածն է:

Վերջն առաջի խոսքիս դառնալով՝ կպասեմ Քեզն մխիթարական և հանդարտեցուցիչ պատասխան մը ստանալ, որպեսզի այս երեսնն ալ վիշտ մը զգացած չըլլամ: Քու լուրջանդ բացատրությունը Կարապետ եպիսկոպոսն խնդրած էի, երբ որ Դուն չէիր ուզեր խոսի:

Ողջունիվ սիրո և համակիր զգացմամբ մնամ աղոթարար

Մաղ. արք. Օրմանյան:

* Բ Տիմոթեոսի, Դ 9:

* Ա Կորնթացոց, Գ 2:

Համար 14

Կ. Պոլիս. 8 դեկտեմբեր 1910.

Բարեսեր ուսուցիչ
Երվանդ Տեր-Մինասյանց

Ալեքսանդրապոլ

Սիրելի.

Բարգեն եպիսկոպոս, Կովկասի ուղևորություններն դատնալով հանձնեց ինձի հո աշխատասիրությամբ կատարված Իրենիոսի հատորը՝ հաղորդելով միանգամայն սիրալիի ողջույնները: Այդ առթիվ լսեցի նաև առողջությանդ և հանգստությանդ լուրերը, տուն տեղ եղած ըլլալդ, արժանավոր զուգակցի մը միանալդ, և զավակի ալ տեր եղած ըլլալդ: Փափագող՝ ինձ սիրելիներուն բարօրութեան և երջանկության, բավական ազատամիտ՝ յուրաքանչյուրին յուր բարօրությունը յուր գիտցած կերպով իմանալու համար, ապահովված հեզի համար պատվալոր միջավայր մը կազմած ըլլալուդ համար, առանց վարաման կիսնակցիմ հեզի, որ փափագիդ համեմատ կյանք մը կրցեր ես կազմել, և կմաղթեմ, որ հաջողությամբ, բարօրությամբ և պատվով գորացած կենցաղ մը ունենաս միշտ: Այդ տեսություններն զուգակցիդ համար ալ են, որուն մասին միշտ նպաստավոր լսած եմ, և միասին ու սերնդյամբ երջանկություննիդ կմաղթեմ:

Հրատարակությանդ արժեքը հայտնի է, կրկնել պետք չունիմ. նախընթաց երկասիրությանդ թիվը կավելցնե: Պիտի շարունակի՞ն արդյոք... Անտոնյանց համար օրինակը տեղը հասուցի:

Առողջությունն լավ է, կացությունն միշտ առկախ բան մը ունի, իսկ ես այդ վիճակը կդարձանեմ գրական աշխատություններով:

Այս անգամ այսչափով կիսկնեմ: Եթե պատասխանե՞ս թղթակցությունը կշարունակեմ:

Օրհնաձայն ողջունիվ հեզ և հոյոց մնամ

Մաղ. արք. Օրմ.:

Համար 15

Բերա, 18/26 փետրվար, 1911
Ազնվամեծար Երվանդ Տեր-Մինասյան
Ալեքսանդրապոլ

Սիրելի.

Հունվար 7-ի թվակիրդ ստացա: Ուրախ եմ ընտանեկան երջանկությանդ համար, կօրհնեմ բոլոր տունըդ, կմաղթեմ որ արտաքին միջոցներն ալ դյուրացնեն Ձեր բարօրությունը:

Գլխավոր հեզ զբաղեցնողը կաթողիկոսական պաշարն է, որուն մասին կերևի թե մտադիր եք ասպարեզ նետվիլ, ինչպես Գարեգին վրդ. ալ գրած էր:

Բայց ըսելով՝ ես ոչ հույս ունիմ որ հաջողիք, և ոչ ալ փափագող եմ որ հաջողիք: Հույս չունիմ, վստահ չեմ բարձրաստիճանները մեկ կողմն, և կուսակցականները մյուս կողմն, ամեն միջոց, միմյն իսկ խարդավանք և բռնություն պիտի գործածեն, որ Օրմանյան չըլլա: Արդեն առջի անգամն ամբաստանության անուղիղ և ապօրինի միջոցը գործածվեցավ, և դեռ կտևե, և պիտի աշխատվի որ դեռևս տևե, գոնե տարի մը եւ: Ասոր դեմ, չեմ տեսնար ույժ մը որ կամ այդ խաղը վերջացնել տա, և կամ այդ խաղը առ ոչինչ համարի:

Իսկ փափագ ալ չունիմ, որովհետև առջևնիս շենք շնորհք պաշար պիտի բացվի, և ես ալ այլևս 70-են ետքը պատերազմիկ ըլլալու միտք չունիմ:

Այս տեղին գալով՝ այժմ բոլոր միտքեր պատրիարքությունով գրավված են և դեռ կաթողիկոսով չեն զբաղվիր: Կուսակցականներ, հարկավ, Օրմանյանի դեմ են, և առաջի ույժերնին թեպետ նվազած, բայց ազդեցությունը կորսված չէ, մանավանդ երբ որ նեղ ժամուն թիբն ու բռնող ձեռք առնեն: Խոհականներն ալ ազդու գործունեություններ անու են, և ինչ ույժ որ ունին տեղական գործերու իսկ չքավեր: Հետևաբար առ այժմ կարևոր բան մը չկա այստեղ. լրագիրներն իսկ անով չեն զբաղիր:

Ինձի գալով՝ առողջությունն լավն լավ է, ոչ հիվանդության հետք ունիմ, և ոչ հիվանդության ակնզբնավորություն. ամեն առթի մեջ տարիքիս պահանջեն շատ ավելի ծիր, ավելի կայտառ, և ավելի առողջ եմ: Կանոնավորապես կաշխատեմ գրասեղանիս վրա. օրը մինչև երկու ժամ քաղելով պտույտ կընեմ հերաքի վերին և քիչ քնակված կողմերը, երբ օրը ներս. բայց քաղաքամիջի չեմ երևար, այցելություն քնակ չեմ տար, եկեղեցին ալ դժբախտաբար արգելված եմ մեր պատրիարքներու շնորհիվ, որ Օրմանյանի մեջ տեղ ելելու դուռ չբացվի:

Երբ որ տեղեկություն մը ուզես, որոշակի նշանակե կետը, վստահ ընդհանուր տեղեկագիր գրելու դյուրություն չեմ գտար:

Ողջունիվ սիրո հեզ և հոյոց մնամ աղոթարար
Մաղ. արք. Օրմ.

Համար 16

Բերա, ապրիլ 18/1 մայիս 1911.
Մեծարգո Տիար Երվանդ Տեր-Մինասյանց

Ալեքսանդրապոլ

Ծառ մեծ ոգևորությամբ գրված էր մարտ 31-ի նամակդ: Ես ալ կընդունիմ որ մարդ մը իր գործին եռանդյամբ փարելու է, եթե կուզե բան մը ընել. բայց առանց հեզ վհատեցնել ուզելու պիտի ըսեմ, թե դիմացինին ույժն ալ կշռելու, և ըստ այնմ գործելու է: Ձեզի դեմ եղողներ իրենց միջոցներուն մեջ չեն խղճեր ստություն ու գրպարտություն ու բռնություն ալ գործածել անխտիր: Եվ որովհետև անոնք հիմնական աշխարհքին մեջ իրենց ույժն ու ազդե-

ցությունն ունիմ, հետևաբար հարկավաճ ավելի զորավոր կհեղինակ, և իրենց նպատակին հասնելու հավանականություն կվազեցնեն:

Այս կշռեն ոչ թե Քեզ կամ Ջեզ վիստեցներու, այլ իմացներու համար թե ես ինչպես ըմբռնած եմ իրականությունը: Հետևաբար ըստ այնմ ալ կազմած եմ իմ տրամադրությունները: Պաշտոններու փափագող ու հետամուտ չեմ եղած, և ասկե ետքն ալ տարբեր չեմ կրնար ըլլալ. քացք միանգամայն փախչող ու խուսափող ալ չեմ եղած, և այս միտքս ալ մինչև այսօր փոխած չեմ: Գործ մը ստանձնելէն ետքն ալ տկարանալու չեմ գիշանիր: Փառք Աստուծո, տակաւին միտքս ու կամքս ալ, մարմինս ու ջիղերս ալ դեռ զիս թողած չեն. և կհուսամ թե գործակիցներ ալ ունենալու կրողավորովիմ. և այն ատեն ալ այնպես կխորհիմք: Բաց առայժ իրականությունն ալ աչքն չեմ հետացներ, և ունայն հույսերով չեմ օրորվիր:

Ինչ որ կովկասյան թերթերուն մեջ կնկատեմ, «Մշակին» մեջ դեպ Օրմանյան կծու հակառակության շեշտը թողած ըլլալն է: Արդյոք հեղաշրջումի մը նշան է: Ամեն առթի մեջ Կովկասի կարծիքին վրա ազդող ույժ մըն է:

Իմ գիրքերես գաղղիներէնին հայերէնը տպագրելու վրա եմ, և անկե Քեզի կղրկեմ: Կկարծեմ թե շատ լավ տպավորություն ալ կրնա հառաջ բերել նույնիսկ ազատականներու վրա: Իսկ Ավետարաններու համապատասխան չեմ գիտեր թե Քեզի կրնա շահագրգռել. եթե ոչ այն ալ կրնայի դրկել: Ծառ մեջտեղ ինկած ըլլալու ձևեր չեմ ուզեր տա ինձի:

Օրմանյանի ողջույն սիրելվույդ և հուկիներուդ և մնամ միշտ աղոթարար

Մաղ. արք. Օրմ.:

Պարոն Կոստանյանի* ըսե, որ ապրիլ 3-էն գրածը եկավ, անկե առաջ գրածին կապաւեմ, որ պատասխանեմ:

* Խոսքը հւլտնի հայ բանասեր գիտնական Կարապետ Կոստանյանի մասին է, որը ճեմարանի տեսուչ էր եղել 1894/5—1898/9 և 1902/3—1904/5 ուս. տարիներին և որպէս ճեմարանի ուսուցիչ Օրմանյանի հետ միասին պաշտոնավարել էր այդ հիմնարկում:

Համար 17

հերա, 19 հունիս 1911.

Արգո սիրելի ուսուցիչ Եր. Տեր-Մինասյանց

Ալեքսանդրապոլ

Պատասխաններու ուշանալու մասին դիտողություն չունիմ: Չեմ կրնար ենթադրել, որ առևտրական գործերու ոճով օրը օրին թղթակցություն պահվի:

Օրվան խնդիրի մասին գրածներդ կարդացի. ես միշտ այն համոզման մեջ եմ, թե միջոցները չխնայողներ ավելի ընդարձակ ասպարեզ ունին, և անոնց դեմ գործողներ շատ ավելի ժրուջան պետք ունին:

Այստեղ ալ կա միջոց չտխրողներու խմբակը, որոնց կծայնակցին ինքզինքնին առջև մղելու փափագողները:

Այդ մասին մտադրությանդ կհանձնեմ Ազատամարտի թիվը, ուր քսու միտքերը հայտնապես կցուլան, և կհիշեցնեն ընդհանուր ժողովին երկարելու ջանքը, որպէսզի գոնե օգտակար ժամանակին մեջ Օրմանյանի գործը չվերջանա, և բացատրական զենք դառնա:

Հաւաս Մեյլանի հողվածները «Մշակ»-ի հունիս 8-ի համարին մեջ: Նա կուզէ օգտվիլ Քու գրախտականէդ Համապատասխան վրա, և հակառակություն կգտնէ եկեղեցականաց ամուսնության մասին հայտնած կարծիքիս և հաղիշեցի քահանաները արգելելու մեջ: Համապատասխան կրնար ինքն ալ տեսնել և փնտրել թե ինչ է գրվածը և օղին վրա շենք չի շիններ: Ես միշտ ազատ թողած եմ ամուսնությունը, այլ եկեղեցական չմնալու պայմանով, և ասկե չեմ շեղած. «Հայոց եկեղեցի»-ին մեջ ալ շեշտած եմ: Հարկավ լուր չես կենար, քանի որ Քու անունդ ալ խառնած է: Նա ի բնէ ոչ միայն հյուրասիրություն է տեսներ, այլև գրածներուն հակառակ կարծիքներ հայտններ է:

Գարեգին վրդ. հոս է: Ազգային Մատենադարանի գրչագիրներ կարպտե:

Կոմիտաս վրդ.-ի Գահիրէն մեկնելը դեռ չլսեցի:

Համապատասխան և Հայոց եկեղեցի կղրկեմ:

Ողջույն սիրո սիրելությանդ և ընտանիքիդ:

Մաղ. արք. Օրմ.:

(Ծարունակելի)